

Före födelsen, efter döden – eller livet som skiss

Marcia Sá Cavalcante Schuback

”Varför är vi inte i paradiset?” lyder titeln till några dikter av Ann Jäderlund. Vi kan fråga oss varför vi inte är i dess mytiska, inhägnade och lustfyllda trädgård, den som grekerna fick lära sig av perserna att kalla *parádeisos*, paradiset. Paradiset är ett magiskt ord för ett bortom: bortom livets bekymmer, bortom hunger, saknad och längtan, bortom död, smärta och krig, bortom livet som för oss dödliga är bräckligt och förgängligt. Ett liv bortom detta liv, ett annat liv. Paradiset är ett bildfyllt namn för det andra såsom det som är bortom oss.

Men var är vi? Vi är i ett liv som längtar bortom sig självt, efter något annat, efter en annan, inom sig och bortom sig. Vi är i ett liv som längtar efter ett paradiset här och nu eller där borta. Vi längtar efter det vi aldrig har haft och till den andre som vi tidigare haft och senare förlorat. Öknens religioner som den judiska, islamska och kristna, har ställt frågan om varför vi inte *längre* är i paradiset – som om vi skulle ha varit där tidigare. De har beskrivit vårt liv här på jorden som ett liv efter paradiset. I religiösa representationer förstås ”bortom livet” som ”efter livet”. Trädgården som den rumsliga bilden av ett bortom växlas mot det bildlösa tidsliga ordet ”efter”. Här sker en förskjutning. När frågan gäller ett liv *efter* paradiset och ett paradiset *efter* livet då är det livet självt som skjuts framåt – vi är ”sena på jorden”. Ett liv efter paradiset blir därmed ett liv som längtar efter döden för att kunna återvända till den början som det blev tvunget att lämna bakom sig.

”’Genesis’ berättelsen om arvsynnen” och människans utvisning från paradiset har under en lång period fungerat som ett kanonskapande svar på frågan om varför vi inte längre är i paradiset? Svaret har varit att vi blev bitna av längtans orm och började sträva efter kunskap om det goda och det onda, efter en kunskap som egentligen tillhör Gud och inte människan. ”Människan har blivit som en av oss”, lär Gud ha sagt¹. I den bibliska berättelsen straffas människan med ett döende liv. Under sekler har Guds rätt att straffa människan diskuterats. Vem är då egentligen denna gud? En god gud som frälser oss från lidande eller en grym gud som kunde ha låtit bli att placera en förförisk orm i paradiset? När uppmärksamheten fästs vid Gud och straffet,

¹ Genesis, Första Moseboken 3.22-23.

på vem som har makten över varat och livet, blir något i berättelsen förbisett, nästan helt glömt – jag syftar då på livets träd. Straffet hade främst som syfte att hindra människan från att äta från livets träd och därmed fortsätta att leva för alltid.

Om vi nu tänker på vad straffet egentligen innebär måste vi medge att det är livet såsom det förhåller sig – den förgängliga sträckan mellan födelse och död. Straffet kanske framför allt är att betrakta livet som ett straff. Därför är en del av straffet just att hindras äta från livets träd för att kunna leva döden. Därmed tillåts livet inte bara att leva för alltid utan det framtvings även av födelsen i smärta. En smärtsam födelse och ett döende liv, så lyder den bibliska berättelsen om livets början efter paradiset i längtan efter ett paradiset efter livet.

Det talas ofta om hur oskiljaktig kroppen är från själen. Även om vi kan vara i själen – som minne eller som fantasi – i en annan plats och tid när vi är här och nu, vet vi att vi inte kroppsligt kan vara här och där samtidigt. Idag kan naturligtvis vår virtuella bild finnas överallt samtidigt – men det är bara en bild. Vi vet att en tanke kan påverka kroppen och att psykiska smärtor fysiskt skadar den. Men vi beaktar sällan hur vår bräckliga kropp både bestrider och påverkar vårt sätt att tänka, hur den förser våra föreställningar med vissa språkbilder och ordspel och samtidigt ifrågasätter dem. Vi ägnar oss åt historien för att *se baklänges* i tiden. Men vi glömmar att rent kroppsligt kan vi endast blicka framåt mot detta bakom. För nära med näsan tätt intill muren omöjliggör seendet av den. Vår kropp lär oss att för att se det som finns närmast krävs ett avstånd. Därmed lär vi oss att se bortom för att kunna se hitom.

Ett bortom behöver inte vara det bortom som vi kallar paradiset. Ett bortom kan vara på andra sidan gatan. Ett bortom är till och med det som vi vanligtvis antar som det mest hitom vi kan föreställa oss – nämligen oss själva. Ty vad menas med ”bortom” om inte ”det uppfattbara är ofattbart”² som Kafka har sagt? ”Bortom” är ett språkligt uttryck. Bortom är språket självt. Ett ord som ”gata” leder oss till en gata som inte är här och nu, som är någonstans där borta men ändå här. Bortom är redan vi själva när vi försöker uppfatta vem eller vilka vi egentligen är. Existensens filosofier är inget annat än en framställning av att i sitt sätt att existera är människan inget ”i” sig utan ett bortom och utom sig varande. De visar att människans existens skiljer sig

² Franz Kafka. Om liknelserna i *Till frågan om lagarna och andra texter ur kvarlåtenskapen (1920-24)* : *samlade skrifter* (Lund: Bakhåll, 2001)

från andra sätt att existera just i den mån att den visar sig vara den omöjliga platsen av ett ”inom” sig som är bortom sig. Med detta sägs att människan är bortom sig själv. ”Bortom” och ”efter” livet behöver inte vara en projektionsyta bortom existensen på vilken vi kan projicera fantasier kring transcendentia världar skilda från livet. Ett ”bortom” och ”efter” livet behöver inte betyda en plats utanför vardagslivet och existensen. Det är vår egen existens som är den platslösa platsen av ett inom sig bortom sig. Den goda platsen, den utopiska platsen som vi har lärt oss att kalla paradiset – är kanske inget annat än en metafor eller liknelse för den platslösa platsen vi själva är. Ty vare sig vi vill eller inte så är det som Kafka säger: ”Något annat liv än vardagslivet har vi inte”. Någon annan plats än den platslösa platsen för vår besjälade kroppsliga existens har vi ju inte.

Ett ”bortom” eller ”efter” livet är livet självt. Om vi tänker på hur det vardagliga livet ter sig, så är det ett förlopp mellan födelse och döden. Alla föds vi och alla dör vi. Smärtsamt eller inte, som straff eller inte, vare sig vi vill det eller inte så finns vi i ett mellan, i bindestrecket mellan födelsen och döden. Vad vi brukar glömma när vi talar om och baktalar paradiset är att när vi dör fortsätter andra att leva och innan vi föds lever andra. Det finns ett liv efter döden och så även ett liv före födelsen just i dessa liv. Ty ingen hyser ensam livet självt, *Denn keiner trägt das Leben einsam*, för att säga det med Hölderlins ord³.

Livet efter döden står både för mitt liv efter de andras död och de andras liv efter min död. Frågan om livet bortom och efter döden kan därför skiljas från metafysiska diskussioner om själens odödlighet⁴. Snarare än ett annat liv kan ett liv efter döden förstås som en erfarenhet av att leva med andra utan dem. På engelska kan man säga detta på det okomplicerade sättet ”to live *with-out* the other”. Att leva med och utan är sättet att leva med de döda, som Magnus William-Olsson har gjort till tema i en av sina böcker⁵. I grekiska och romerska antika seder, inom indiska, afrikanska och asiatiska kulturer är de döda så levande att man måste ge dem mat (*sraddha*), ta hand om deras grav som ett hem, städa och inreda den med utsmyckningar och blommor. Fustel de Coulanges har kanske rätt när han hävdar att innan människan dyrkade gudarna dyrkade hon sina döda⁶. Med våra döda kan ett liv bortom och efter döden visa sin existentiella och ickemetafysiska betydelse. Våra döda är dock inte bara våra

³ Friedrich Hölderlin. Die Titanen i *Sämtliche Werke* II. (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1957), p. 218.

⁴ Som visade den Jan Patocka i sina skisser av en fenomenologi om livet efter döden.

⁵ Magnus William-Olsson. *Jag talar till de döda*. (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2008)

fäder och söner. De andras död är även vår egen död. I betraktandet av andras död, orsakad av förintelse, genocider, misär och okontrollerat våld, kan vi utöva intellektuella retoriker och etiska hycklerier. Men endast när vi förvandlar oss själva och låter de andras död också bli vår död kan vi finna en gemensam avgrund som binder ihop vårt nuvarande liv med livet efter döden.

Våra döda lever både inom och för oss. Med döden är det inte deras liv för oss utan deras liv för sig själva som berövas. Vi brukar uppleva den andres död som ett avbrytande av reciprocitet, som att jag inte längre kan påverka den andre. Likets skändande, nekrofiler, morbida perversionser – allt detta berättar om hur svårt det är att låta de döda leva deras unika sätt att leva – nämligen, som ett liv bortom och efter döden, som ett liv med-och-utan dem. Måhända att de döda inte talar med oss men de tilltalar oss – de kallar på oss. De talar ett avbrutet språk, ett språk bestående av fragment snarare än ett så språk av meningssammanhang. Swedenborg skriver därom i *Himmel och Helvete*. De talar tystlåtna ”utan modersmål” som Agnes Monus synliggör för oss och visar att språket inte är kommunikation utan ett från och till främmande kommande. ”Dikten är inget modersmål. Dikten är efterdiktning”, för att påminna om en vers av Tsvetajeva⁷.

Efter döden lever de döda inom oss på så sätt att de finns inom oss som en kroppslig frånvaro. En del av oss dör när våra nära dör. En kroppslig frånvaro blir närvarande i vår egen kropp. I det säregna livet efter döden påvisar de dödas kroppsliga frånvarande ett tomrum inom vår egen kropp. Vår sörjande kropp liknar en död kropp fast till sin motsats. Istället för en kropp utan skinn är den sörjande kroppen ett kroppslöst skinn eller som ett kroppsfyllt echo av det kroppslösa, som i Mikael Lundbergs gestaltningar⁸. Efter döden upplever vi hur tomma men ändå hur tunga våra kroppar är. De dödas kroppsliga frånvarande fyller våra kroppar med frånvaro. Vi upptäcker med deras bortgång att vår kropp egentligen aldrig bara är vår eftersom både de andras kroppsliga frånvarande lever i vår kropp såsom de andras kroppsliga närvaro kan leva i vår kropp. De dödas liv efter döden framställer hur den intersubjektiva sfären är inflätad i naturens liv och att det mellan oss och de andra, mellan ett jag och ett du, finns ett mellan, ett tomrum av ’annanhet’, som vi kan kalla livets element.

⁶ Fustel de Coulanges. *La Cité Antique*. (Paris: Hachette, 2008)

⁷ Tsvetajeva, M, Pasternak, B, Rilke, R-M. *Korrespondens 1926*. (Stockholm: Ersatz, 1990).

⁸ Jag tänker här även på Arijana Kajfes’ verk ’*Namnlös*’ från 1993.

Livet efter döden som är de dödas liv inom oss och vårt liv i dem är ett liv av ett till främmande kommande. De döda försvinner – säger vi. Vi tar avsked från våra döda. De reser iväg utan återvändo. Men varför föreställer vi oss att de går till andra sidan av alla möjliga andra sidor på jorden? Om de fortlever i oss på samma gång som vi lever efter dem, varför inser vi inte då att de döda visst återvänder? De återvänder inte till ”oss” utan till det föregående. De döda är de före-gående, de som går tidigare. I vår sorg dör våra döda alltid för tidigt. Märkligt nog har de döda med det för tidiga att göra. Vi följer efter de döda men de döda går ändå innan oss. I relation till de döda upplever vi att de går bort för tidigt och att det är vi som kommer för sent (för sent för att ångra, erkänna, vittna, avslöja, berätta eller säga). De döda kan naturligtvis förbli döda i oss – men då är vi själva halvdöda. Men när de *lever* i oss, lever de som ett annat, föregående oss själva inom oss själva. Känslan att de döda dör för tidigt signalerar vart de tar vägen efter döden. De lämnar detta liv för att komma till ett tidigare liv än vårt. Här möter de döda de icke födda.

Ett bortom vårt liv behöver inte vara en plats som inte finns och aldrig kan finnas. Bortom detta liv här och nu finns såväl livet efter döden som livet före födelsen. Om det finns ett liv efter döden här och nu i vår egen existens kan vi kanske orda om. Även om vi lever i en kultur som vill sopa döden under mattan spelar döden sitt schackspel med oss– och därför kan vi trots allt finna ord för detta avbrutna flöde av ord som följer all död.

Men hur kan något sägas om det ofödda? De döda och det ofödda är kroppsligt frånvarande i relationen till livet här och nu. Det oföddas frånvarande skiljer sig dock i den mån att den döde faktiskt har levt, har fötts, lämnat spår och förblivit. De döda lämnar en övergiven, kall och stentyngd kropp med sin bortgång. Deras själar går iväg för tidigt. Kroppen hinner helt enkelt inte med. De döda är icke längre en kropp. Men just därför är de döda bekanta. Att de har varit, att de har visat sig och att de kan spåras säger att de är våra bekanta. Om dem kan vi få kännedom, om än förvrängd, oprecis och idealiserad. De ofödda har en annan sorts kroppar. De är för tidiga för en kropp, de är helt enkelt för tidigt komna. De lämnar ännu inget spår, inget innan eftersom de är innan. De ofödda har sin egen vila, som den österrikiske poeten Georg Trakl påmint oss om⁹. De har en ro som är annorlunda än de dödas ro. De oföddas ro hör närmast till den gryende morgonens – till stunden före solens uppgång, en stund

⁹ Georg Trakl. Heiterer Frühling I *Werke, Entwürfe, Briefe*. (Stuttgart:Reclam, 1986)

där det enda som finns är ett från natten kommande. De ofödda, som vilar i det för tidiga, kommer som morgonstunden, *efter och med* natten. I vargtimmen. De tidiga kommer både med och efter det som vi endast kan se när det är förlorat – som natten. Natten är som Nelly Sachs skrev ”den svarta barnmorskan” åt de ofödda¹⁰. Vad vi kronologiskt definierar som innan är existentiellt efter, ett framtida förflutet eller så en förfluten framtid. De ofödda är den havande, omöjliga erfarenheten av att det finns en annan inom oss samtidigt som vi faktiskt är inom den andre. De ofödda är det till främmande kommande, är det obekanta, som likt natten endast uppenbaras när den är förlorad eller när vi förlorar oss i den. Livet efter döden och livet före födelsen möts i en nattlig dimension eftersom båda berättar om ett till främmande kommande, även om det sker från motsatta eller komplementära håll. På målaren Paul Klees grav står att han hör hemma lika gott hos de döda som hos de ofödda eftersom han på detta vis är närmare början än tidigare och ändå ännu icke tillräckligt nära¹¹. Denna platslösa plats för ett liv efter döden och ett liv före födelsen ligger varken här och nu, eller där borta. Den är den omöjliga, undandragande platsen för vår egen existens, ett i sig bortom och utom sig, ett till främmande kommande liv. Snarare än ett utkast eller en ofullbordad rörelse visar sig det bräckliga och förgängliga livet som ett till främmande kommande. Det visar sig som en skiss. Före födelsen, efter döden – på detta vis skulle vi kunna säga att livet inget annat är än en skiss, ett till främmande kommande.

© 2009, Marcia Sá Cavalcante Schuback och Omkonst (www.omkonst.com)

¹⁰ Nelly Sachs. ”Chor der Ungeborenen” i *In den Wohnungen des Todes*. (Berlin: Aufbau Verlag, 1947)

¹¹ Paul Klee. ”Diesseitig bin Ich gar nicht fassbar. Denn ich wohne grad so gut bei den Toten wie bei den Ungeborenen. Etwas näher der Schöpfung als üblich und noch lange nicht nahe genug”